

Bozóki András

GÖRDÜLŐ RENDSZERVÁLTÁS

Az értelmiség politikai szerepe
Magyarországon

Pánczél Petra

A gördülő rendszerváltás és a hazai értelmiség hosszú évtizede

Már a cím is elgondolkodtató, hiszen hogyan lehet „gördülő” a rendszerváltás. Vajon miért éppen ezt a jelzőt kapta a hazai politikai- és társadalmi átalakulás folyamata a szerzőtől? A kötet tartalomjegyzékét fellapozva aztán további érdekességekkel szembesülünk, még mielőtt beleolvassunk a könyvbe. Például a „Kik azok az értelmiségiek?” fejezettel (ez a közbeszédben olyan egyértelműnek tűnik, vagy mégsem), valamint a „rendszerváltás dinamikája” és a „gördülő rendszerváltás modellje” fogalmakkal.

2019-ben jelent meg a L'Harmattan Kiadónál Bozóki András politológus, szociológus *Gördülő rendszerváltás – Az értelmiség politikai szerepe Magyarországon (1977-1994)* című kötete, mely a hazai értelmiségnek nemcsak a szerepét, hanem a „mozgását” is vizsgálja a tárgyalt időszakban, bemutatva mindeközben az átalakulás egyes – általa megfogalmazott – szakaszait. A hivatkozásokkal és névmutatókkal együtt 530 oldalas, ránézésre is tekintélyes (bár a borító rózsaszín grafikája miatt mégsem nyomasztó küllemű) könyv megjelenésének apropóját az 1989/1990-es rendszerváltás 30. évfordulója adta.

Felvezetésként (ami felér egy szociológiai „gyorstalpalóval”) külön fejezet foglalkozik a 19-20. századi értelmiség-elméletekkel, vagyis hogy az egyes történelmi korszakokban kiket soroltak e társadalmi csoport tagjai közé. Sokszor hajlamosak vagyunk arra, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket tekintsük értelmiséginek, pedig ennél összetettebb a kérdés. A műveltség, az iskolázottság, a társadalmi-, gazdasági pozíció, a közéletben való aktív részvétel is meghatározó lehet a besorolásnál. A különböző történelmi korokban (ahogy a hazai rendszerváltás egyes szakaszaiban is) más-más módon voltak értelmiségiek az e fogalom alá tartozók. Voltak olyanok, akiket pont a közéleti aktivitás, vagy aktív ellenzéki magatartás tett azzá. Az itthoni helyzetet tekintve, az sem mindegy, hogy valaki a rendszeren belül, vagy azon kívül vált-e ellenzéki értelmiségivé. Mint arra a szerző is utal, az 1956 utáni Kádár-korszak az értelmiség integrálásán keresztül igyekezett fenntartani a társadalmi békét és legitimálni a rendszert. Az értelmiség nevesebb képviselői emiatt privilegizált helyzetben voltak, ami viszonylagos autonómiát tett számukra lehetővé a rendszeren belül. Ugyanakkor voltak marginalizálódott értelmiségi csoportok (a rendszer által kirekesztett, amolyan kívülálló szabadfoglalkozásúak, kötetlen munkaidőben dolgozók), akik indikátorai lehettek a változásoknak. (Ha az értelmiségen belül viszonylag sok a „szabadon lebegők” száma a szervezetekben alkalmazott szakértelmiségiekhez képest, akkor a lázadás esélye megnőhet – utal Jerome Karabel amerikai szociológus egyik elméletére Bozóki.) Így gyorsulhattak fel a változás folyamatai a nyolcvanas évektől, amikor már maga a rezsim is ingatabbá, nyitottabbá vált.

Nagy általánosságban az 1989/90-es évszám jut eszünkbe a rendszerváltásról, az író viszont 1977-1994 között vizsgálja és elemzi korszakot. Vagyis

az 1977-es, úgynevezett első ellenzéki aláírásgyűjtéstől (a csehszlovák Charta '77-el való szolidaritási petíciótól) kezdve, egészen a hazai Demokratikus Charta 1991-94-es ténykedésének időszakáig; három nagyobb periódusra és azon belül is öt szakaszra osztva az időszakot. (Jelképesen pedig talán egy „chartás” keretbe zárva a történetet, még ha két külön politikai okiratról, mozgalomról is van szó.)

Ezt a bő másfél évtizedet azonban nem eseményszerűen, vagy a történettudomány módszereit használva mutatja be a szerző. Sokkal inkább a politológusi/szociológusi attitűd érvényesül. A kötet empirikus kutatásokra támaszkodik, újszerűsége pedig éppen abban rejlik, hogy nem a rendszerváltás konkrét történései kerülnek górcső alá, hanem az eseményekben résztvevő értelmiség dinamikus mozgása. 1977-1994 között körülbelül kétezer ember¹ vett részt az ellenzéki megmozdulásokban, vagy tiltakozott az újonnan létrejövő demokratikus rendszer hiányosságai miatt. Az 1990-es évek közepén 180 interjú készült egykori szereplőkkel (sokak neve ma is ismerősen cseng, másokat pedig kissé elfeledtünk azóta), azt firtatva, hogy ők hogyan látták az eseményeket. Az interjúk a megkérdezett résztvevők életútját éppúgy feltárják, mint a rendszerváltás időszakában kifejtett politikai aktivitásukat. Utóbbi aztán statisztikai módszerekkel vizsgálta a kutató. Bozóki András az aktivitást aszerint mérte meg, hogy ki, milyen mértékben vett részt az általa kiválasztott harminckilenc, a rendszerváltáshoz kötődő fontos eseményen. Kiemelte a legaktívabb (úgynevezett core) szereplők megnyilvánulásainak arányát, valamint foglalkozását/végzettségét. A vizsgálatok eredményeit értékelve modellezte tulajdonképpen a *rendszerváltás dinamikáját*. A kérdés: vajon ugyanazok a szereplők vettek-e részt az 1977-1994 közötti időszak egyes fázisaiban, vagy sem; mekkora volt az átfedés vagy a fluktuáció a szereplők/csoportok között?

1 A szerző által használt adatbázis alapján 2000 ember vett részt a rendszerváltás előtti, alatti és közvetlenül utáni politikai küzdelmekben. De mint azt az író megjegyzi: nem ennyi ember „csinálta” a rendszerváltást, hiszen a tüntetéseken többen vettek részt, a szamizdat kiadványokat többen olvasták, a pártok létszáma is jóval magasabb volt, vagyis a „holdudvar” lényegesen nagyobb volt ennél a számnál.

A kutatás egyik legfontosabb eredménye az, hogy nem egyetlen úgynevezett élcsapat, vagy keménymag vitte végig a rendszerváltást, hanem (némi átfedéssel) egymást váltó csoportok. Illetve hogy jóval nagyobb mértékben változott az ellenzéki értelmiségi körök összetétele, mint azt elsőre gondolnánk. Ebből következik – a kissé furcsának tűnő – *gördülő rendszerváltás* fogalom is. Bozóki szerint a magyar rendszerváltás jellegzetessége éppen az, hogy minden egyes periódust dominánsan más szereplők küzdöttek végig. A vizsgálatok eredményeképpen így rajzolható fel a *gördülő rendszerváltás modellje*, ami azt mutatja be, hogy a folyamat egyes szakaszai eltérő feladatok elé állították az egyes szereplőket, és e feladatokat egymást váltó értelmiségi és szakértelmiségi csoportok igyekeztek megoldani. Vagyis a rendszerváltás dinamikus folyamat volt, ahol az egyes szakaszokban a szereplők/csoportok egymásnak adták át a „stafétabotot”.

A kutatómunka és a belőle született könyv jórészt arról szól, hogy mik is voltak pontosan ezek a szakaszok, és mi volt az ebben szereplők feladata, attitűdje: hogyan „léptek be”, vagy távoztak a porondról az egyes periódusok résztvevői és mi motiválhatta őket.

A teljesség igénye nélkül a könyv legfőbb tanulságait összefoglalva elmondható: Bozóki András az 1977-1994 közötti időszakot az „értelmiség hosszú évtizedének” nevezi, mert állítása szerint a „kritikai beszéd kultúrájának megjelenése és rohamos elterjedése jóval megelőzte a rendszerváltást és néhány évig még azt követően is fennmaradt”². A kritikai közbeszéd megteremtését kulcsfontosságúnak tartja a szerző, hiszen ez jelentette az alternatívát az addig uralkodó úgynevezett pártzsargonhoz képest.

E hosszú évtizeden belül három nagy periódust különít el a politizálás jellegét illetően: a *disszidencia*³, vagyis hálózatépítés korszakát (1977-1988), melyben az értelmiségnek közve-

2 Bozóki 2019. 17. p.

3 A disszidensek alatt itt természetesen nem a disszidáltak (külföldre távozók) értendőek, hanem – ahogy azt a szerző megfogalmazza – a rendszerhű csoportok ellenpárjaként megjelenő, a diktatúrával nemcsak szembenálló, hanem a társadalomra kényszerített „konszenzusban” részt nem vevő, kívülálló értelmiségi csoportról van szó.

títő, morális szerepe volt; a *professzionalizáció* időszakát (1989-90), ahol törvényhozó, alkotmányozó szerepet töltött be az értelmiség, és a rendszerváltást követő *új mozgalmi politika* éveit (1991-94), mely szerepét tekintve értelmező. Az adatok tükrében e három periódust tovább differenciálta, így összesen öt korszakot különböztet meg: disszidencia, hálózat-építés, tárgyalás, parlamenti politizálás és új mozgalmi politizálás.

A könyv azért hiánypótló, mert azt mutatja be, hogy milyen utak vezettek a disszidens értelmiségiektől a pártosodáson és a kerekasztal-tárgyalásokon át a parlamenti politizálásig, majd a közvetlen pártpolitikától visszavonulva, az új mozgalmi (Demokratikus Charta) szerepvállalásig. A szerző szerint a *disszidencia korszaka* (melyben leginkább a szabadfoglalkozású bölcsesek vettek részt, és az ellenzéki mozgolódás szamizdat lapokban, valamint különféle házi szemináriumokon zajlott) 1987-ig tartott. Ezután jött a *hálózat-építés, a pártalapítások éve* (1988) amikor már új szereplők kerültek a politikai porondra, s a disszidensek aktivitása visszaesett. Új résztvevők (főleg szakértelmiségiek) kapcsolódtak be az Ellenzéki Kerekasztal és a Nemzeti Kerekasztal munkájába is az 1989-es *tárgyalások korszakában*. Itt a leendő jogállam szabályainak megalkotásához kellett hozzáértő szakértelmiségiek (jogászok, közgazdászok, szociológusok). Az 1990-es választások után meginduló *parlamenti korszak* pedig szintén új embereket hozott a „rendszerbe”, megnőtt például az orvosok, mérnökök, pedagógusok száma. (Jól mutatja ezt a parlamenti korszak három nagy pártja – Fidesz, MDF, SZDSZ – képviselőinek foglalkozási megoszlása.⁴) A parlamenti munka elindulása afféle fordulópontra is volt sokak számára. Az értelmiségi aktivitás középpontjában immár a törvényhozás, alkotmányozás állt. Sok korábbi szereplő pedig nem találta meg a helyét ebben a közegben, így a kilencvenes évek elején többen visszavonultak a pártpolitikából a szakmai életbe. Az *új mozgalmi korszak* képviselői – akik között meglepően magas volt a művészek száma – az 1991-94 közötti időszakban tulajdonképpen a demokrácia alapértékeit próbálták hangsúlyozni, számon kérni, immár a többpárti rendszer napi rutinjával,

vélte vagy valós tévedéseivel szemben. (Ezt szolgálta a Demokratikus Charta megalakítása.)

Átfedések persze voltak a fenti korszakok között, ám a változás és a fluktuáció jól nyomon követhető a modell révén. A szerző állítása az, hogy az 1994-es választások után lezárult az értelmiségi politizálás korszaka, mert maga az értelmiség nem volt képes többé olyan politikai befolyásra szert tenni, mint a hetvenes évek végétől a kilencvenes évek elejéig tartó időszakban. 1994 után a vezető szerepet a hivatalos politikusok, bürokraták vették át. Míg az átmeneti időszakok elitjét általában a vízió és a küldetésudat jellemezi, addig a konszolidáció elitjének az a dolga, hogy megszokottá tegye az új rendet – áll többek között a konklúzióban.

A könyvből kiolvasható az is, hogy a két nagy rendszerváltó párt (MDF, SZDSZ) és tábor (konzervatív-liberális) közötti ideológiai törésvonal (mellyel tulajdonképpen a mai napig együtt élünk) már az átalakulási folyamat korai (mozgalmi, „szamizdatos”) szakaszában is jelen volt. Még mielőtt egyáltalán létrejöttek volna maguk a pártok. Az ellenzéki értelmiségiek ugyanis nem voltak egységesek (számtalan más „sarkalatos” kérdésen túl) abban, hogy miképp viszonyuljanak a múlthoz, illetve a pártállam évtizedeihez. A konzervatív álláspont szerint a kommunizmus amolyan idegen test a magyar történelemben, ezért a folytonosság „helyreállításáért” a II. világháború előtti évekig kell visszamenni, hogy a hagyományokat integrálni lehessen a születő demokrácia építményébe. A liberálisok ezzel szemben a kommunizmust is a történelem részeként kezelték, és úgy akartak demokráciát építeni, hogy túllépnek a magyar történelmi múlt hibáin. Politikai filozófiájuk így a jövő felé irányult – írja a szerző.

A Gördülő rendszerváltás című könyvet olvasva, és Bozóki András életpályáját ismerve, azért ott motoszkál az emberben a kérdés, hogy vajon nincs-e némi életrajzi ihletés a háttérben (vagy a tudat alatt)? Hiszen annak idején ő is aktívan részt vett a közéletben: a hálózat alapításában, a kerekasztaltárgyalásokon, majd a párt- és parlamenti munkában (még, mint a korai Fidesz tagja és szóvivője), majd csalódott, kilépett. Aztán a 2000-es évek elején újra „aktívabb” szakaszba lépett, olyannyira, hogy 2005-2006 között a Gyurcsány-kormány

4 Bozóki 2019. 461. p. 44. táblázat

kulturális minisztere is volt. Hogy utána ismét inkább a tudományos munkának, tanításnak, írásnak szentelje idejét.

Természetesen a hazai rendszerváltás egésze nem elemezhető és írható le kizárólag az értelmiség fent vázolt mozgásával (ilyent a könyv sem állít). Hiszen a világpolitikai-, gazdasági- és a fennálló rendszeren belüli (stb.) változások és ezek egymásra gyakorolt hatása

mind szükséges volt már a folyamat beindításához is. A kötet viszont segít abban, hogy jobban megértsük a harminc évvel ezelőtti, sőt napjainkban zajló politikai/ideológiai vitákat, illetve hogy egy-egy szereplő miért tűnt fel a közéletben, vagy tűnt el a politikai porondról.

MONOK BALÁZS: Baltazár lakomája - 2004

